

SEMNIFICAȚIA SUCEESIUNII REFORMELOR AGRARE ÎN TIMP

I. O posibilă perspectivă de analiză

Parafrazînd aserțiunea unei cunoscute scriitoare, potrivit căreia „omul încă nu vrea să accepte ideea că provizoratul este cel care durează mai mult decît situațiile stabile”, am putea spune că, cel puțin în ultimul secol și jumătate, satul românesc a cunoscut mai degrabă perioade de tranziție, de schimbare repetată decît de echilibru, de stabilitate. Mai lungi sau mai scurte, mai superficiale sau mai profunde, cu consecințe mai ample sau mai restrînse, procesele tranzitorii au constituit o veritabilă „constantă” a evoluției comunităților rurale. În procesele de trecere de la societatea tradițională (epoca preindustrială) la cea industrială și, în final, la epoca postindustrială au fost cuprinse și comunitățile rurale, acestea din urmă înregistrînd, în evoluția lor, atît fenomene de continuitate, cît și de discontinuitate evidentă. Identificarea și caracterizarea unor perioade distincte în istoria noastră, începînd cu jumătatea secolului al XIX-lea, pot contribui, astfel, cu succes la analiza și înțelegerea evoluției societății românești din perspectiva sociologică a raportului tradiție-modernizare, altfel spus, a succesiunii etapelor preindustrială, industrială și industrială tîrzie a dezvoltării noastre socio-istorice. Cele patru etape identificate de noi: **a.** epoca preindustrială (tradițională, cu întindere pînă spre sfîrșitul secolului trecut); **b.** epoca industrială, în variantă occidentală (epoca dezvoltării organice a societății românești, în perioada 1900-1944); **c.** epoca industrială, în variantă comunistă (perioada 1944-1989) și **d.** epoca postcomunistă (posttotalitară, industrială tîrzie, după decembrie 1989) oferă posibilitatea clarificării, în mare măsură, și a prefacerilor cunoscute de satul românesc în ultimul secol și mai bine. În acest context, apreciem că studierea proceselor de apariție (constituire, structurare), diferențiere și disoluție (destructurare) a comunităților rurale, semnalarea prezenței și caracterizarea „comunităților nominale”¹, ca entități specifice spațiului rural românesc de după cel de-al doilea război mondial, încercarea de revigorare a unor vechi structuri valoroase și de constituire a unora noi, moderne, relevarea implicațiilor și consecințelor în plan socio-uman ale acestor transformări, adeseori dramatice, se constituie în veritabile verigi — de o mare însemnătate și cu o deosebită semnificație — atît pentru procesul cunoașterii evoluției comunită-

¹ Conceptul de „comunitate nominală” a fost propus și caracterizat, în 1988, în lucrarea *De la comunitatea tradițională la societatea de masă* (autori: Nicolae Radu, Carmen Furtună, Gabriela Jelea-Vancea, Carmen Cornelia Grămadă), multiplicată, Brăila, 1988, 331 pagini și dezvoltat de Nicolae Radu și Carmen Furtună în volumul *Prefaceri socio-umane în România secolului XX*, manuscris, 430 pagini.

ților rurale în general, cât și pentru evidențierea unor aspecte particulare, care au conturat specificitatea acestor procese evolutive în diferitele etape. Considerăm că numai încercarea de a analiza, *istoric și comparativ*, evoluția acestor tipuri de comunități rurale ne poate conduce la înțelegerea particularităților, specificității actualei perioade de tranziție pe care o parcurge satul românesc.

În același timp, credem că se mai impune o precizare. Chiar și în prezent, societățile industriale dezvoltate sînt, încă, în căutarea unei civilizații căreia nu i-au găsit, pe de-a-ntregul, nici armătura valorilor morale și nici formele de sociabilitate cele mai dezirabile. În actualul univers socio-uman, urbanizat și dominat de tehnică, în care civilizația lui „a avea” precumpănește în dauna lui „a fi”, în care echilibrul milenar cu natura a fost dramatic și periculos afectat, relațiile interumane, precum și constelația valorilor morale au înregistrat prefaceri spectaculoase, orînduirea vieții și a instituțiilor sociale din colectivitățile rurale, sistemul de valori al țărănimii tradiționale continuă să conserve încă o asemenea coloratură emotivă și putere evocatoare, încît nu de puține ori deșteaptă nostalgii. Imaginea societății sătești tradiționale rămîne un model ideal și adesea idealizat, pe care societățile industrializate ar dori să-l regăsească în imensele lor aglomerări umane.

Pe de altă parte, este binecunoscut faptul că, pe măsură ce o țară se industrializează și urbanizează, colectivitățile rurale se transformă radical. Apariția și dezvoltarea industriei au determinat modificări substanțiale în viața comunităților sătești, schimbările fiindu-le impuse, dominant, din afară. Un mare număr de modele comportamentale și culturale au fost împrumutate de la oraș. Satele au renunțat, treptat, la unele tradiții și au păstrat altele.² Modernizarea agriculturii a intrat într-o fază accelerată și, ca o consecință inevitabilă, fenomenul deșărânzării a fost și mai este încă în plină desfășurare. Drama umană a tranziției țărănești, cea mai dureroasă, cea mai amplă și cea mai îndelungată din toate cele cunoscute de lumea modernă, se pare că nu mai are sfîrșit. În mare măsură, pe altarul evoluției tehnicii și a societății industriale și-a adus contribuția și civilizația țărănească. Țăranii au fost cei care „au achitat nota de plată”, adică cei care au suportat prețul economic și uman al progresului. Exploatarea satului de către oraș, a agriculturii de către industrie a fost și continuă să fie caracteristică multor țări în curs de dezvoltare. Schimbările intervenite în Europa Centrală și de Est după 1989 aduc în prim plan procese economice și socio-umane neașteptate, unele — cu care sperăm să nu ne mai întîlnim. Trecerea la economia de piață, privatizarea diferitelor sectoare, destrămarea structurilor agrare cooperatiste, transformarea celor de stat, restructurarea relațiilor sociale etc. înglobează și lumea satului, determinînd consecințe adeseori surprinzătoare. Cum, pe bună dreptate, afirma un bătrîn țăran din Cîmpia Bărăganului : „satul este acum o lume care se răstoarnă din temelii, populată de întîmplări, unele tragice, unele pline de haz, altele dovedind curaj, inteligență și credință”.

² O analiză amplă a acestor aspecte, vezi la : Nicolae Radu, Carmen Furtună, Carmen Grămadă, *Modernizarea tradiției și apariția unor structuri culturale noi*, Reșița, 1987, 348 pagini.

II. Succesiunea reformelor agrare și consecințele lor la nivelul comunităților rurale

Într-una din lucrările sale, filologul și orientalistul german Fr. Max Muller susținea, acum un secol, că evoluția omenirii ar putea fi urmărită paralel cu evoluția cuvintelor și construia, pe această bază, o perio-dizare comparată care mergea de la apariția cuvintelor și rădăcinilor pînă la apariția idiomurilor diferitelor popoare. Mutatis mutandis, s-ar putea afirma că, spre a fi înțeleasă în substanța ei, *evoluția vieții social-economice a poporului român, în particular a comunității rurale, ar trebui urmărită prin evoluția relațiilor agrare și pe temeiul periodizării lor*, avînd, deci, ca bază *succesiunea reformelor agrare în ultimele 13 decenii și încercarea de rezolvare a „chestiunii țărănești”*. „Socotim — sublinia P.P. Panaitescu — că este cu neputință ca starea țăranilor să fi rămas aceeași de-a lungul unor veacuri în care s-au produs adînci schimbări economice și sociale, ce nu puteau rămîne fără înrîurire asupra stării țăranilor. O privire pur statică a istoriei țărănimii românești nu poate fi științifică”.³ În cele ce urmează, vom încerca, și noi, o foarte sumară trecere în revistă a reformelor agrare care s-au succedat de la jumătatea secolului trecut înapoi, subliniindu-le, măcar parțial, semnificația în planul evoluției relațiilor agrare și al sistemului de proprietate. Cu un alt prilej vom stăru-i asupra consecințelor de ordin social la nivelul comunităților rurale.

a. Reforma agrară din 1864.⁴ Așadar, într-o investigație întemeiată pe o concepție dinamică, precum cea menționată, poate fi înțeleasă întreaga importanță a rupturii istorice intervenite nu numai în viața țărănimii, dar și a întregii societăți românești prin reforma lui Alexandru Ioan Cuza din august 1864. Adoptată de Consiliul de Stat, promulgată de Domnitor la 14 august și publicată în ziua următoare în „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, legea a fost difuzată imediat în toate satele, însoțită de o proclamație a lui Cuza „Către sătenii clăcași”. „Claca (boerescu) — vestea Domnitorul — este desființată pentru d-apururea și de astăzi voi sînteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre... ați ajuns a vedea această zi frumoasă pentru voi, scumpă inimii mele și mare pentru viitorul României. De astăzi voi sînteți stăpîni pe brațele voastre; voi aveți o pîrticică de pămînt, proprietate și moșie a voastră, de astăzi, voi aveți o Patrie de iubit și de apărut... Stăpîni liberi pe brațele și ogoarele voastre, nu uitați mai înainte de toate că sînteți plugari, că sînteți muncitori de pămînt. Nu părăsiți această frumoasă meserie, care face bogăția țării și dovediți și în România,

³ P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, extras din „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, București, 1956, p. 9.

⁴ Referirile la reforma agrară din 1864 și evoluția proprietății agrare din secolul al XIX-lea se bazează pe lucrările: Leonida Goleseu, *La loi rurale de 1864 et la statistique de paysans devenus propriétaires*, București, 1900; G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907; N. Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967; Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, II, București, 1990; Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, București, 1992.

ca pretutindeni, că munca liberă produce îndoit decît munca silită... Îngrijiți-vă asemenea de vetrele satelor voastre, care de astăzi devin comune neatîrnate și locașuri statornice ale voastre din care nimeni nu vă mai poate izgoni".⁵

Desființarea obligațiilor feudale (zile de elacă sau de boieresc, corvezi etc.), care apăsau de secole țărănimea, a fost însoțită de plata unor despăgubiri pentru moșieri, despăgubiri care urmau să fie plătite de țărani în decurs de 15 ani.

O dată cu desființarea obligațiilor feudale, legea recunoștea că sătenii clăcași „sînt și rămîn deplin proprietari pe locurile supuse posesiunei (stăpînirii) lor”⁶. Recunoașterea acestor drepturi era limitată prin două prevederi: a. „nici într-un caz, suma locurilor rămase cu deplină stăpînire a săteanului nu va fi mai mare decît două treimi ale unei moșii”; b. pădurile, care rămîneau în proprietatea moșierilor, cu drept de folosință pentru țărani pe 15 ani, „nu intra în această socoteală”.

Foștii clăcași, dar și ceilalți locuitori ai satelor deveneau de drept stăpîni peste locurile lor de casă și grădină din vatra satului. Tocmai desființarea drepturilor feudale asupra vetrei satelor îndreptăța pe Cuza să afirme că „neatîrnate” devin comunele și că nimeni nu va mai putea izgoni pe săteni din gospodăria lor. În sfîrșit, sătenilor cărora din cele două treimi ale moșiei „nu li se putea împlini întinderea legiuită”, sătenilor care nu fuseseră clăcași și „însurăteilor” li se putea da pămînt din moșiile statului.

În perioada reformei agrare de la 1864, numărul țărănilor clăcași era evaluat la 445 019, dintre care 17,94% țărani fruntași (săteni cu 4 boi și o vacă), 48,46% țărani mijlocași (săteni cu 2 boi și o vacă) și 33,60% pâlmași (săteni cu cel mult o vacă)⁷.

În total au fost împrăprietăriți, în baza legii rurale din 1864, un număr de 408 119 clăcași, au devenit stăpîni pe locurile lor din vatra satului 59 721 de neclăcași și au fost împrăprietăriți pînă în 1878 un număr de 48 342 de „însurăteii”⁸, cu o suprafață însumînd 2 440 000 hectare.⁹ În urma reformei, proprietatea țărănească a ajuns să reprezinte 30% din suprafața cultivată a țării, restul de 70% rămînd în stăpînire moșierească.¹⁰

Loturile medii primite de clăcași la 1864 au variat sensibil, în funcție de categorie și de județe. Astfel, la categoria țărănilor fruntași, suprafața medie primită a variat de la 8,6 ha în Bacău, 8,1 ha în Covurlui, 7,9 ha în Botoșani, Fălciu, Iași, Neamț, Tecuci și Tutova la numai 5,5 ha

⁵ *Proclamațiunea Înălțimii Sale Domnitorul*, în „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, No. 181 din sîmbătă 15/27 august 1864, apud Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 99.

⁶ Referitor la faptul că, în epocă și ulterior, s-a vorbit despre pămîntul „dat țărănilor la 1864”, Mihail Kogălniceanu sublinia, pe bună dreptate, în 1878, că „n-ar fi drept, nici bine a se zice că pămîntul a fost cedat locuitorilor de legea rurală. Legea rurală n-a dat țăranului nimic, a desființat numai prin despăgubire elaca ce el făcea” (Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, București, 1978, p. 642).

⁷ Cf. Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 100.

⁸ Cf. Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 101.

⁹ Cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰ Idem, p. 144.

în Argeș, Buzău, Dolj, Ialomița, Ilfov, Mehedinți, Olt, Prahova, Râmnicu Sărat, Romanați, Teleorman și Vlasca sau chiar 5,4 ha în Vilcea și 4,9 ha în Muscel. În cazul țăranilor mijlocăși, loturile medii au variat de la 7,2 ha în Covurlui la 3,4 ha în Muscel și Olt, 3,3 ha în Teleorman și 3,2 ha în Râmnicu Sărat. În sfârșit, la pălmași loturile medii cele mai mari au fost de 3,7-3,8 ha în Bacău, Covurlui și Dorohoi, iar cele mai mici de 2,1-2,2 ha în Dolj, Muscel și Teleorman, în Ialomița loturile fiind chiar de numai 1,1 hectare.

Pentru a se asigura stabilitatea noilor gospodării s-a interzis pe timp de 30 de ani vânzarea loturilor de pământ dobândite ca efect al legii rurale, prevedere iluzorie, însă, în condițiile dezvoltării capitaliste a agriculturii.

Cu toate meritele ei istorice, legea nu a fost lipsită de critici, nici în epocă și nici ulterior.

Principalul defect al legii agrare din 1864 a fost înzestrarea țăranilor cu prea puțin pământ. Pentru a-și satisface nevoile, ei au fost forțați să facă învoieli suplimentare cu proprietarul pentru mai mult pământ, învoieli înrobitoare, executate până în 1882 manu militari. Răscoalele țăranilor din 1888 au dus la o oarecare ușurare a regimului tocmelilor agricole, dar repartitia proprietății a continuat să fie neechitabilă, în defavoarea țăranimii. În 1907, de pildă, proprietatea funciară era repartizată astfel: până la 10 ha — 40,29% din totalul suprafețelor cultivate; între 10-50 ha — 8,89%; între 50-100 ha — 2,13%; între 100-500 ha — 10,43%; peste 500 ha — 38,26%; 23,80% din țărani nu aveau însă pământ deloc, iar 33,68% stăpîneau doar între 0,5 și 3 hectare.

Dar situația țăranimii era agravată și de existența instituției arendașiei, prin care proprietarii urmăreau obținerea unui câștig fix, sigur, fără efort. În preajma răscoalei din 1907, 62% din marile proprietăți moldovene erau date în arendă; la București, numai 40 din cei 180 de mari proprietari își lucrau moșiile în regie proprie, restul preferînd să le arendeze. În Moldova, mai ales, funcționau adevărate trusturi de arendași, dintre care cel mai cunoscut era trustul Fischer; în 1905 el ținea în arendă nu mai puțin de 159 339 ha¹¹.

S-a imputat legii și faptul că nu a „îndestulat” cu pământ pe toți locuitorii satelor, obiecție care obliga pe Kogălniceanu să precizeze din nou obiectivul principal al legii: desființarea iobăgiei și improprietărirea elăceșilor.

În cunoscutele sale monografii, Ion Ionescu de la Brad a formulat unele critici cu privire la reforma din 1864, îndeosebi din punctul de vedere al destinului gospodăriei țărănești. O analiză atentă a observațiilor marelui economist agrar relevă însă faptul că este vorba mai puțin de principiile legii și mai mult de modul în care aceasta a fost aplicată pe teren. Or, pe teren s-au comis greșeli și abuzuri ale moșierilor expropriati, ceea ce a provocat numeroase cazuri de aplicare nedreaptă a legii rurale, cu inevitabilele lor consecințe: contestații, jalbe și chiar revolte țărănești¹².

¹¹ Cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 144.

¹² O analiză detaliată a acestor probleme, vezi la N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 275-322.

Criticată sau contestată de contemporani, ea și de mulți dintre urmași, reforma din august 1864 a rupt, însă, ultimele zăgazuri din calea intrării agriculturii și a întregii societăți românești în epoca modernă.

b. Reforma agrară din 1918—1921¹³. Inițiativele de modernizare a societății românești, începute în veacul al XIX-lea, au continuat. Întemeietorii României Mari au făcut din modernizarea agriculturii și a relațiilor agrare una din cheile de boltă ale noii societăți; reforma agrară propusă de I.L.C. Brătianu, în 1913, prevedea îndreptarea situației nefirești, în care moșierimea stăpânea 60% din terenul agro-silvic, în timp ce țărănimea nu poseda decât 40%; în 1918, 44% din familiile țărănești aveau sub 3 hectare de pământ, 15,2% sub un hectar, iar 300 000 de țărani nu aveau pământ deloc. Noua reformă agrară s-a legiferat treptat: în 1917, parlamentul, refugiat la Iași, a înseris dreptul de expropriere în Constituție, apoi, începând din decembrie 1918, legea a fost aplicată progresiv, pe regiuni, mai întâi în vechiul regat, apoi în Transilvania, Bucovina, Basarabia; întregul proces s-a încheiat în 1921, prin votarea unei legi agrare definitive de către parlament. Au fost improprietăriți 1 393 353 capi de familie cu 5 811 827 hectare, cîte șase în Basarabia, cinci în vechiul regat, patru în Transilvania, 2,5 în Bucovina.¹⁴

Reforma a schimbat din temelie structura proprietății, România devenind, dintr-o țară de latifundii, o țară de mici proprietari. Potrivit datelor oficiale care, în pofida imperfecțiunilor metodologice, sînt singurele în măsură să ne ofere o imagine a structurii exploatărilor agricole în perioada interbelică, repartizarea terenurilor era următoarea:¹⁵

Categoria	Număr % din total gospodării	Suprafața % din suprafața totală agricolă
Sub 1 ha	18,6	1,6
1—3 ha	33,5	11,1
3—5 ha	22,8	15,3
5—10 ha	17,1	20,0
10—50 ha	7,2	19,8
50—100 ha	0,4	4,5
Peste 100 ha	0,4	27,7

În mod evident, România devenise o țară a micilor gospodării țărănești (74,9% din numărul total al gospodăriilor), cu o puternică masă de gospodari mijlocași și chiaburi (gospodării între 5—50 hectare dețineau

¹³ Asupra evoluției relațiilor agrare și a mișcărilor țărănești din 1918—1921, o prezentare amplă întîlnim în studiile semnate de V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, V. Bozga, M. Iosă în lucrarea colectivă *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921* (red. resp. Vasile Liveanu), București, 1967, p. 107—164; 291—538; 541—590. Vezi, de asemenea: G. Ionescu-Sisești, N.D. Cornățeanu, *La réformes en Roumanie*, 1940; D. Sandru, *Reforma agrară din 1921*, 1975; O. Parpală, *Aspecte din agricultura României, 1920—1940*, 1966.

¹⁴ Cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 212—213. Menționăm că în lucrarea *Reforma agrară din 1915*, București 1956, p. 28—29 și 39, Costin Murgescu apreciază că, urmare a tuturor măsurilor de expropriere-improprietărire din 1917—1921, din suprafața moșiilor cu peste 100 ha fiecare, au fost expropriate 6 125 789 ha și au fost improprietăriți efectiv, pînă la 1 ianuarie 1934, 1 478 668 de țărani.

¹⁵ Datele recensămîntului agricol din 1930, completate cu evaluările rezultate din ancheta din 1935 asupra gospodăriilor agricole după numărul de vite aflate în exploatare. Cf. Costin Murgescu, *Mersul ideilor...*, II, p. 221.

29,9% din suprafața agricolă) și un încă important sector moșieresc (mai mult de un sfert din suprafața agricolă era concentrată în gospodării cu peste 100 hectare fiecare).

Pe hirtie, lucrurile păreau, într-adevăr, că stau bine: cele mai multe din relele trecutului veac păreau duse, cele mai multe din dorințele forțelor progresiste împlinite, țăranul era în sfârșit proprietar, arendașul dispăruse, marii moșieri de asemenea. Și, totuși, foarte repede a apărut evident faptul că nu întotdeauna teoria și practica social-economică fac casă bună. Fără capital și inventar agricol corespunzător, fără suficiente cunoștințe agrozootehnice, fără sprijinul statului, cu o lege a moștenirii care a divizat continuu pământul abia dobândit, loviți la numai câțiva ani după reformă de marea criză economică, țărani proprietari s-au dovedit a fi „mai proști agricultori decât fuseseră marii proprietari”¹⁶. Producția de cereale a țării nu a atins nivelul antebelic decât în 1929; producția medie la hectar pe perioada 1923—1927 nu a ajuns decât la 850 kg la grâu, la 1100 kg la porumb. Cu toate acestea, datorită prețului redus al mîinii de lucru, indicele de rentabilitate era totuși la nivelul celui mondial.

Anii '30 au adus o schimbare a politicii agrare oficiale, statul intervenind activ. În 1937, an în care 75% din proprietățile țărănești ajunseseră să aibă sub 5 hectare, s-a adoptat legea privind organizarea și încurajarea agriculturii, ale cărei prevederi erau îndreptate tocmai împotriva pulverizării proprietăților create prin impropietărare.

Toate măsurile luate au făcut ca ultimii ani ai epocii interbelice să fie, pentru agricultură, ani de progres. Numărul tractoarelor a crescut de la 3 257 (1927) la 5 732 (1939), al mașinilor de treierat de la 12 779 (1927) la 18 828 (1939); în 1938, lucrau în agricultura țării 1 500 ingineri agronomi, 500 de conductori agronomi și 25 000 de agronomi, absolvenți ai școlilor inferioare de agricultură; producția medie la hectar a crescut și ea, chiar dacă varia de la regiune la regiune. Deși speranțele puse în restructurarea relațiilor agrare la 1921 nu fuseseră nici pe departe împlinite, agricultura, care avea o pondere de 54,9% (1937) din venitul național, reprezenta totuși o importantă avuție națională pe cale de dezvoltare, capabilă nu numai să hrănească populația, dar și să exporte importante cantități de cereale.¹⁷

Cu toate acestea, ca orice societate în curs de dezvoltare, și cea românească era o lume a contrastelor. Echipele de cercetare ale Școlii Sociologice de la București, care au entreierat în anii '30 satele, publicîndu-și analizele privind stadiul civilizației rurale¹⁸, au tras îndeosebi concluzii pesimiste: țărănimea trăia prost, consuma prea multe glucide provenind din cereale, prea puține proteine și grăsimi, mîncea prea puțină carne, prea multe alimente vegetale. Cu toate acestea, statisticile anilor 1923—1927 arătau că, pe cap de locuitor, consumul anual de cereale era de 436 kg, cifră destul de ridicată, și că 70% din alimente erau furnizate de gospodăriile proprii.

¹⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 213.

¹⁷ *Idem*, p. 214.

¹⁸ D. Gusti (red. resp.), *La vie rurale en Roumanie*, 1940; Sabin Manuilă, *Structure de l'évolution de la population rurale*, 1940; I. Claudiu, *Alimentația poporului român*, 1939; D.C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, 1940.

Perioada celor 80 de ani scurși de la reforma lui Cuza pînă la instalarea comunismului în România poate fi considerată ca o etapă care a permis o dezvoltare organică a societății românești. O dată cu trecerea la etapa comunistă de dezvoltare, vom identifica un nou „model”, cu alte caracteristici, promovînd o dezvoltare accelerată, de multe ori cu orice preț, dar care să conducă la depășirea stării de înapoiere economică, la progres social.

c. Reforma agrară din 1945. Cooperativizarea agriculturii.¹⁹ Chiar dacă la capătul a 45 de ani de comunism, unii apreciază că trăsăturile negative le covârșesc pe cele care ar putea fi considerate pozitive, „nici o epocă nu a avut doar părți rele, chiar și vremea migrațiilor sau cea fanariotă au adus cu ele și lucruri pozitive. Funcțiile organismului social pot fi încetinite, pervertite, dar niciodată cu desăvîrșire blocate, indiferent de regimul politic. De aceea un cercetător atent trebuie să se aplece și asupra societății comuniste cu aceleași metode obiective cu care a studiat și societățile premergătoare. Binele sau răul nu trebuie afirmate aprioric, ci numai după așezarea structurilor, direcțiilor de evoluție, împlinirilor și eșecurilor epocii respective, într-un context de filosofie a istoriei care să ia în considerație și structurile, direcțiile de evoluție, împlinirile și eșecurile orînduirilor precedente, precum și pe cele ale societăților adiacente”.²⁰

Modelul modernizării socialiste s-a dorit, de la început, a fi capabil să construiască, într-un timp scurt, o lume nouă, lipsită de păcatele celei vechi. Noul model a fost impus rapid unei societăți încă neindustrializată, dar pe evidentă cale de dezvoltare. În acest model, cooperativizarea trebuia să joace un rol major, ea trebuind a fi realizată indiferent de obstacole, indiferent de rezistențe, indiferent de cost.

Reforma agrară din 1945 a fost înfăptuită sub presiunea țărănimii dornice de pămînt și chemate de comuniști la împărțirea imediată a moșiilor. În preziua reformei, adoptată la 22 martie, proprietățile de peste 50 hectare reprezentau 18,8% din suprafața cultivabilă, cele între 10 și 50 hectare 21,2%, cele între 5—10 hectare 24,2%, cele sub 5 hectare 36%. Legea, care a limitat proprietatea rurală la numai 50 hectare și care a expropriat 1 468 000 hectare, a afectat deci numai 18,8% din suprafața cultivabilă, mult mai puțin decît afectase reforma din 1921. Urmarea imediată a legii a fost dispariția mării proprietăți și transformarea țării într-o țară de mici proprietari, 75,6% din pămîntul arabil intrînd în categoria proprietăților de sub 5 hectare. La cîtiva ani după această reformă, mai exact în 1949, a început cooperativizarea agriculturii, căreia i-au trebuit nu mai puțin de 13 ani pentru a fi desăvîrșită. Perioada 1949—1953, în special, a fost extrem de dură pentru țărănimie, zeci de mii de țărani recaleitrânți fiind arestați de autorități. Concomitent au fost utilizate și mijloace indirecte de presiune pentru a-i convinge pe săteni să alcătuiască întovărășiri agricole și gospodării colective, cum ar fi cotele fixe obligatorii, introduse în 1951.

¹⁹ Pentru analiză, vezi: Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, București, 1956; N. Giosan, *Agricultura României. 1944—1961*, 1964; M. Biji (red. resp.), *Dezvoltarea agriculturii României socialiste în cifre*, 1965.

²⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 254.

În ciuda presiunilor, ritmul cooperativizării a fost lent : de la 1 027 gospodării colective (1950) la 2 152 (1955), la 4 887 (1960) și 5 398 (1962)²¹, suprafața agricolă a acestora cuprinzind 288,9 mii hectare (1950), 905,8 mii hectare (1955), 4 580 mii hectare (1960) și 9 084,7 mii hectare la sfârșitul cooperativizării. Numărul familiilor cuprinse în gospodăriile colective a sporit de la 67,7 mii (1950) la 1 420,1 mii (1960) și la 3 294,8 mii (1962). În 1950, gospodăriile agricole individuale dețineau 76,4% din totalul suprafețelor agricole, pentru ca, în 1962, acestea să nu mai dețină decât 6%. În același interval de timp, investițiile au sporit de la 21 milioane (1950) la 2 964 milioane (1962), producția agricolă vegetală și efectivele de animale au înregistrat creșteri constante, producția medie la hectar înregistrând unele fluctuații. În paralel a crescut numărul întreprinderilor agricole de stat (de la 363 în 1950 la 597 în 1962) și a întreprinderilor pentru mecanizarea agriculturii (de la 138 în 1950 la 250 în 1962). Parcul de tractoare și mașini agricole a sporit și s-a diversificat rapid, numărul tractoarelor crescând de la 13 713 (1950) la 57 500 (1962). Constant a crescut și cantitatea de îngrășăminte chimice folosite în cooperativele agricole, de la 0,9 mii tone (1950) la 121,6 mii tone, în 1962. Totodată, numărul specialiștilor agricoli a ajuns, în 1961, la 17 453, dintre care 7 909 cadre cu studii superioare²².

Toate aceste rezultate, însă, au fost obținute cu un preț uman și material mult prea mare, cu suferințe greu de conceput.

Perioada de destindere („liberalism socialist”) dintre 1965-1974 s-a făcut simțită în toate sferile de activitate. Agricultură a continuat să-și aducă o importantă contribuție la dezvoltarea țării. După cum este cunoscut, locul agriculturii în economia unei țări poate fi apreciat prin prisma a doua categorii de parametri : parametri ai forțelor de producție din agricultură (ponderea în modul de folosință a pământului, în structura fondurilor fixe și în cea a populației ocupate) și parametri rezultanți ai folosirii forțelor de producție din agricultură (ponderea în produsul social și în venitul național)²³. În acest sens, următoarele date sînt deosebit de semnificative :²⁴

Anul	Contribuția agriculturii la crearea produsului social și a venitului național		Populația ocupată în agricultură	Fondurile în agricultură %
1938	30,1	38,1	—	—
1950	25,7	27,8	74,1	18,6
1960	16,0	19,5	65,4	14,7
1970	13,0	13,8	49,1	12,5
1980	11,1	13,7	29,4	10,8
1985	11,5	14,8	28,5	11,0
1989	11,3	15,2	27,5	10,9
1990	13,8	20,6	28,2	10,5

²¹ Anuarul statistic al R.S.R., 1969 ; Anuarul statistic al României, 1990.

²² Idem.

²³ Oprea Parpală, *Economia și politica agrară în Republica Socialistă România*, București, E.D.P., 1980.

²⁴ Anuarul statistic al R.S.R. 1969 ; Anuarul statistic al României, 1990 ; Anuarul statistic al României, 1991.

Așadar, în perioada cuprinsă între 1965 și 1989, agricultura a contribuit, în medie, cu 12,5% la realizarea produsului social și cu circa 15% la crearea venitului național. Populația ocupată în agricultură s-a redus de la 56,5% în 1965 la 27,5% în 1989, iar ponderea fondurilor fixe în agricultură reprezenta 10,9% în 1989. Parcul de tractoare și mașini agricole a crescut continuu : de la 107 290 tractoare în 1970 la 151 745 tractoare în 1989, cu un „virf” existent în 1986 (185 205 tractoare). Anul 1986 a fost un an de virf și la capitolul îngrășăminte chimice și naturale utilizate în agricultură, cantitatea folosită fiind de 1 295,3 mii tone. Numărul specialiștilor agricoli era, în 1989, de 65 577, din care 33 629 cu studii superioare. Producția medie la hectar a sporit de la 1 436 kg/ha la grâu și secară în 1970, la 2 472 kg/ha în 1989, cu fluctuații semnificative în acest interval la producțiile de porumb (2 119 kg în 1970, 3 210 kg în 1980, 3 486 kg în 1985, 3 811 kg în 1986 și 2 472 kg/ha în 1989).

Având în vedere că aprecierea locului agriculturii în economia națională este influențată de sistemul de prețuri folosite (prețuri curente sau prețuri comparabile), putem afirma că sistemul de prețuri utilizat în perioada menționată n-a reflectat pe deplin rolul agriculturii în economia națională, deoarece prețurile la produsele agricole s-au aflat mult sub valoarea acestora. De aceea, problema determinării corecte a valorii nou create în agricultură este de mare însemnătate pentru ansamblul măsurilor de politică agrară din țara noastră. Mai subliniem și faptul că agricultura, cu produsele oferite, a contribuit masiv la achitarea datoriei externe a țării noastre după 1980, valoarea soldului mărfurilor alimentare fiind de + 8 188 mil. lei în 1985 și de + 5 182,1 mil. lei în 1989.

d. Legea fondului funciar din 1991. Evenimentele din decembrie 1989 au condus la schimbări fundamentale în sistemul proprietății, cel puțin în agricultură. Adoptarea Legii fondului funciar, în anul 1991, de către Parlamentul României s-a dorit a fi, în primul rînd, un act de reparație morală și, concomitent, o consfințire a pluralității formelor de proprietate în agricultura României, în particular a proprietății private.

Întirzierea adoptării „Legii pămîntului” a avut consecințe dintre cele mai grave la nivelul agriculturii și al comunităților rurale. În multe, foarte multe cazuri, legea n-a făcut decît să „consfințească” lucruri deja petrecute, înfăptuite. Lipsa unei viziuni clare asupra evoluției domeniului agriculturii, ea și a spațiului social rural, temporizarea adoptării legii, optimismul exagerat afișat de guvernanți cu privire la redresarea grabnică a agriculturii, dificultățile și abuzurile apărute în aplicarea legii etc. s-au regăsit rapid în situația dramatică din agricultura ultimilor doi ani. Poate cel mai grav aspect este relevat de faptul că, probabil, pentru prima dată în istoria noastră, recolta a rămas nestrînsă pe mari suprafețe, nu s-au efectuat la timp lucrările agricole și, în consecință, guvernul a fost și este constrins să importe cereale pentru hrana oamenilor și animalelor. Pe de altă parte, aplicarea Legii fondului funciar s-a dovedit a nu fi atît de simplă și rapidă, cum s-a sperat.

Cercetările realizate de noi în ultimii doi ani în diferite județe ale țării, precum și rezultatele studiilor întreprinse de alte institute de cerce-

tări²⁵ au evidențiat câteva aspecte deosebit de semnificative, consecințe ale aplicării Legii fondului funciar: o veritabilă explozie a numărului proprietarilor agricoli; o suprafață medie a unei gospodării de 2,5 hectare; o pondere substanțială a proprietarilor de terenuri agricole care, prin statutul socio-profesional și habitat, nu aparține mediului rural; o dotare rudimentară cu mijloace tehnice a exploatațiilor agricole (un tractor revine la 61,5 gospodării agricole); aproape jumătate din suprafața agricolă este exploatată direct de către țărani, cu mijloace de nivel tehnic foarte redus; o „blocare”, în gospodăriile țărănești, a unor cantități importante de cereale, lână etc., în timp ce se fac mari eforturi valutare pentru importul acestor produse; inexistența unor tendințe de ameliorare în procesele de repopulare a satelor și de întinerire a populației rurale.

În condițiile în care doar o parte din cele peste 6,3 milioane de cereri de reconstituire sau constituire a dreptului de proprietate și punere în posesie a fost soluționată cu adevărat prin înmînarea titlurilor de proprietate, tocmai datorită unor lacune ale Legii fondului funciar, care au creat posibilitatea interpretării diferite a prevederilor sale, în condițiile în care unor propuneri de îmbunătățire a acestui act normativ, printr-o seamă de amendamente, nu li s-a dat curs, „la sate procesele se țin lanț, oamenii se bat și chiar se omoară pentru pământ, mari suprafețe au rămas necultivate (după unii, peste un milion de hectare numai la griu), imensul patrimoniu al fostelor C.A.P. a încăput sistematic pe mîna unor afaceriști la prețuri de nimic, cointeresarea în valorificarea produselor prin relații benefice cu statul lipsește, deruta se accentuează”.²⁵

Indiscutabil, cel puțin pînă acum, se poate constata că, în domeniul extrem de important și în același timp extrem de fragil al agriculturii, nu s-a manifestat o strategie coerentă. Ar fi fost necesară adoptarea unui „set” de măsuri echilibrate, care să asigure desfășurarea optimă a tranziției în acest sector. Alături de o Lege a fondului funciar, serios fundamentată științific, ar fi fost necesare discutarea și adoptarea unor alte acte normative, vitale pentru acest sector prioritar al economiei naționale, respectiv cele care se referă la organizarea exploatațiilor agricole, arendă și dijmă, prețurile produselor agricole, impozitarea producătorilor agricoli, organizarea de servicii pentru producătorii agricoli, organizarea și funcționarea Ministerului Agriculturii și Alimentației și a serviciilor tehnice locale, organizarea și funcționarea camerelor agricole, protecția socială a producătorilor agricoli, amenajarea și dezvoltarea rurală, sistemul de asigurare în caz de calamități naturale, cadastru, dezvoltarea zonei montane, calificarea profesională în agricultură etc.

Să sperăm că perioada imediat următoare va aduce cu sine și clarificările și acțiunile menite să demonstreze că agricultura și comunitățile rurale își croiesc un nou drum.

CARMEN FURTUNĂ

²⁵ Vezi, în acest sens, concluziile anchetei sociologice efectuate de Institutul de Economie Agrară și Sociologie Rurală asupra unui eșantion de 500 de comune, selectate după criteriul teritorial și după numărul de exploatații agricole. Cf. Cristian Sandu, *Starea satului românesc*, în „Universul românesc”, anul II, nr. 203, 27 ianuarie 1993, p. 2.

²⁶ Dragomir Horomnea, *Un miliard de cuvinte la heciar*, în „Curierul național”, anul III, nr. 417, 24 iulie 1992, p. 1-4.